

VEENLAND

Siets van der Hoek

En toch vind ik het veenland mooier dan het wad, een alpenweide of welk allerprachtigst natuurgebied in Oost of West dan ook. Dat komt omdat er aan veenland een mensenverhaal valt af te lezen.

Als je er iets van weet is er geen groter genoegen dan rond te rijden in de kop van Overijssel, door het lage midden van Friesland, van Heerenveen naar Appelscha, langs de Smildervaart, in Hoogveen en via de Oostgroningse Veenkoloniën naar het Zuidenveld van Drente. En misschien is de Mondenweg van Gasselternijveen over Nieuw-Weerdinge naar Emmer-Compascuum in voor- en najaar wel de meest fascinerende weg om te bereizen: op de bodem van afgeveend land met links en rechts de loodrechte zwarte akkers en daarboven de grote hemel.

We naderen Emmer-Compascuum. 'En weldra zijn we midden in de grauwe veenwoesteni, waar bijna alle leven ontbreekt. In de verte zien we echter de honderden zwarte hopen turf opdoemen, die de menschenhand verraden, en nog wat verder merken we een enkelen veenarbeider, die uit de zwarte kuilen te voorschijn komt met een zwaar beladen kruiwagen. Nog wat verder rookt boven den veenwal een locomobiel, die de derrie onder uit den put ophaalt, kneedt en weer uitstort over het andere veen, om daarna platgetreden en in stukken gesneden te worden.'

Het zijn reizigers van 1918, R. Schuiling en Jac. P. Thijsse. Ze zijn gaan kijken om een handleiding te kunnen schrijven bij wandplaat XVII in de serie Nederlandsche Landschappen (uitgegeven door Noordhoff in Groningen), *Vervening te Emmer-Compascuum*. 'Vooral in 't voorjaar', noteren de verslaggevers Schuiling en Thijsse, 'als de turf gegraven wordt, is hier alles leven en beweging. Dan stroomden de arbeiders van alle kanten toe, niet alleen die hier zich in 't veen een hut of huisje hebben gebouwd om er voor goed te wonen,

maar ook van de aangrenzende zandstreken op den Hondsrug en van over de grenzen. Rechts en links rooken de vuurtjes, waarboven moet worden gekookt en gebraden; want turf graven is zwaar werk en brood en spek spelen hier in den eigenlijke werktijd een grote rol. Boven op het veen rooken dan in Emmer-Compascuum, den Weerdingermund en den Valthermond wel een 150 of 200 locomobielen, die de nieuwe bagerturf van hoogveen helpen bereiden.'

En ze besluiten hun reportage tocht belerend met: 'Dat het hier, vooral op Zondagen en bij feestelijke gelegenheden, ruw toegaat, en de drinkgelagen wei eens met moord en doodslag eindigen, ligt voor de hand; een groot deel van haar tijd moet de rechtbank te Assen wijden aan Drente's Zuidoosthoek. De dreigende vinger van een marachaussekazeme, zoals te Klazie-naveen, is niet overbodig.'

En dat bedoel ik nu: het woeste en ledige veenland werd turf land en daarna veenkoloniaal land en je kunt het nu nog allemaal precies teruglezen in het landschap.

Zo is een tiende van de oppervlakte van Nederland vegraven. In de Middeleeuwen was 300 duizend hektare bedekt met veen, dat in dikte varieerde van twee tot zeven meter. Slechts vierduizend hektare bleven over, als beschermde reservaten. Duizend jaar lang was turf de belangrijkste brandstof in de huizen, de werkplaatsen en in de fabrieken. 'Gelukkig is het land, waar 't kind zijn moer (= moeras) verbrandt', dichte Joost van den Vondel.

Ook in het ons omringende buitenland lagen (en liggen nog) uitgebreide dikke pakketten veen. Maar alleen Nederland kon zo gelukkig zijn en het bruine goud bijna geheel weggraven, omdat het dankzij een fijnmazig net van waterwegen de turf tegen betrekkelijk geringe kosten bij de afnemers kon brengen. Nederland heeft eeuwenlang onbepakt en van dichtbij zijn energie weggegraven en was daarom in staat gedurende korte tijd een rol als wereldmogendheid te spelen en zijn Gouden Eeuw te beleven, hebben sommigen wel eens speculatief berekend. (J. W. de Zeeuw: 'De Gouden Eeuw uit turf geboren').

Verkrachting van Holland

Pas vanaf 1500, toen er een kapverbod was afgekondigd en men ging zoeken naar een alternatief voor het dure hout uit Skandinavië, is de vervening grootschalig

aangepakt. Eerst in het laagveengebied van West-Nederland, waar al gauw de turfwinning zo profijtelijk bleek dat er een enorme binnenzee dreigde te ontstaan. Veel van de veenplassen zijn naderhand onder druk van de overheid weer ingepolderd. De Vinkeveense, Loosdrechtse en de tientallen die plas gebleven zijn, laten nog iets zien van wat in wanhopig gestemde ordonnantiën een verkrachting van Holland en Utrecht werd genoemd.

Net zo'n landschap ontstond in de kop van Overijssel, waar de veenklompen ook vanonder de waterspiegel moesten worden opgebaggerd. Behalve naar Giet-hoorn en omgeving, hadden de Hollandse en Utrechtse kooplieden hun blik en investeringen ook gericht naar Friesland en Drente. De Fries Pyter Hettes van Dekema richtte met twee Utrechtse heren in 1551 de Schoterlandse Compagnie op, die een plek groef voor Heerenveen en vandaaruit oostwaarts ging. Eveneens Utrechtse heren staken hun kapitaal in de Compagnie van Suyrhuyster Fenen. Koopman Bolleman verenigde zich met mede-Hagenaars voor de stichting van de Drachtster Compagnie en was ook nog betrokken bij de Opsterlandse Compagnonsvaart. Diezelfde Bolleman speelt later weer een rol bij een van de twee consortia van Hollandse kapitalisten die de hoge venen van Weststellingwerf (Noordwolde e.o.) exploiteerden.

Dankzij de strafregelende hand van het stadsbestuur van Groningen werd het Oostgroningse hoogveen het

meest planmatig afgegraven, zodat er voorbeeldige Veenkoloniën ontstonden: met precieze maten en voorschriften, daterend van 1628, hoe de pachter na de vervening de dalgrond moest 'toemaken' om er goede landbouwgrond aan over te houden. De schrijver Gerrit Krol vatte in drie regels de gehele geschiedenis van De Groninger Veenkoloniën als volgt samen:

Man op het land, de vierkante knuisten om de schop of spade.

Man op knieën, rolt een shagje en likt. Aardappel-rooier.

Niet op knieën, maar gebukt, gebogen. Bramenplukker.

Recreatie.

Amsterdamsse patriciërs/kooplieden onder leiding van Adriaan Pauw en met deskundig advies van de waterbouwkundige Leeghwater lieten de Smildervaart (Drentse Hoofdvaart, vanaf 1633) graven om daarover de turf uit de Westdrentse venen naar het Westen en vooral Amsterdam te kunnen vervoeren. Op 20 december 1625 kocht de Drentse jonkheer Roelof van Echten 6200 hectare hoogveen en stichtte Hoogveen, dat rond 1750 gedurende enige tijd zelfs de belangrijkste turfleverancier van Nederland is geweest. In de tweede helft van de negentiende eeuw beleefde het baggerwerk in het Lage (en lege) Midden van Friesland zijn hoogte- en zijn dieptepunt. Laagveen net als in het land van Gieten, dus met veel petgaten zoals er nu nog te zien zijn bij Eernewoude en inpolderingen later. En veel crisis en stakingen en revolutionaire ver-

wachting bij de veenarbeiders van Nij Beets en Tijnje en hun voorman Domela Nieuwenhuis.

En toen resteerde alleen nog het 25 duizend hektare grote hoogveenmoeras van Zuidenveld in Drente. Van alle kanten kwamen ze met het Oranjekanaal, de Verlengde Hoogveense Vaart, het Stieltjeskanaal en het Stadscompascuumkanaal erop af, de wijkgravers gevolgd door de turfgravers. Vanaf 1850 tot na de Tweede Wereldoorlog.

En nu zijn slechts hier en daar nog reservaten hoogveen te vinden, nog petgaten in de laagveengebieden. En wie wil zien hoe er op hedendaagse wijze veen nog wordt afgegraven, moet aan de Duitse kant van de grens bij Klazienaveen gaan kijken.

Het mooiste land op aarde

Op schoolkaarten was laagveen paars gekleurd en hoogveen roze. Hoogveen¹ bevindt zich boven de grondwaterspiegel en laagveen daaronder. De termen zeggen niets over de wijze van veenvorming, maar alles over de methode van vervening.

Laagveen werd uit het water gebaggerd, over het veld gespreid om te drogen en vervolgens in de gewenste maat turf verdeeld. Winning van laagveen leidde tot een vast patroon van uitgebaggerde stroken water naast stroken veenland, de zetakkers, die naderhand vaak ook verbaggerd werden of door de 'waterwolf' weggeslagen.

Voordat een complex hoogveen 'aan snee' kwam, gingen er eerst enkele jaren heen met de ontwatering ervan door middel van een stelsel van raaien (geulen), groepen (greppels) en dwarsgroepen. Dit patroon bepaalde ook het veenland-in-exploitatie en na de vervening het veenkoloniale landschap: kanaal, wijken en zwetsloten.

En zo zie ik het nu nog liggen als ik er doorheen rijd: de veenkoloniale dorpen, de veenplassen en ingepolderde veenplassen in het laagveenland, de geometrische dalgronden met fabrieksaardappelen in het afgeveende hoogveenland. En ik vind het het mooiste land op aarde.